

УДК 94:177.72(477.4):“1914/1917”

Т. Ю. Герасимов

БЛАГОДІЙНИЦТВО ЯК ІНДИКАТОР СУСПІЛЬНИХ НАСТРОЇВ У МІСТАХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1917 рр.)

У статті висвітлено особливості благодійницького руху в Правобережних містах у 1914–1917 рр. крізь призму дослідження повсякденної історії. Зазначено, що на початку Першої світової війни цей рух набув масового характеру і охопив всі соціальні верстви. Показано найбільш поширені види благодійності та проблеми, з якими стикалися благодійники. Автором з'ясовані причини занепаду благодійницького руху, що слугувало індикатором змін у суспільних настроях міського населення регіону впродовж досліджуваного періоду. Наголошено на моральному аспекті названої тенденції.

Ключові слова: благодійництво, міста, Перша світова війна, Правобережна Україна, суспільство.

“Велика війна” назавжди залишиться в історичній пам'яті нашого народу, як грандіозна військово-політична катастрофа, що започаткувала серію трагічних подій першої половини XX ст., наслідки яких ми відчуваємо й понині. Вона потребувала колосальної напруги не лише економічних, а й морально-психологічних ресурсів, ставши для тогочасного соціуму тестом на зрілість та витривалість. Масштабність війни та її затягнутий характер оголили нерв суспільного життя, цим самим виплеснувши назовні величезний потік людської енергії, як конструктивної, так і деструктивної. Перша знайшла своє вираження в благодійній сфері. Із самого початку вона підживлювалася патріотичним піднесенням населення та усвідомленням його прогресивної частини в неспроможності громіздкого державного апарату надавати адекватну допомогу постраждалим від воєнних дій. Тому благодійний рух охопив представників різних соціальних верств і прошарків.

Подібна ситуація виникла в 2014 р. у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України, коли на превеликий подив багатьом скептикам наше суспільство згуртувалося з метою оборони української державної незалежності та свободи. В тому, що ослаблена держава не розпалася, немов картковий будинок, вирішальну роль відіграв волонтерський рух. Наскільки українська нація успішно пробіжить цю “марафонську дистанцію” – покаже час, а також, можливо, звернення до історії нашого минулого. Відтак актуальність нашого дослідження є незаперечною.

Проблему благодійництва в Україні в період Першої світової війни у вітчизняній історіографії стала користуватися дослідницьким інтересом після проголошення незалежності України. З-поміж багатьох спеціальних розвідок варто назвати праці Н. Загребельної [1], Т. Курінної [2], О. Доніка [3], П. Кліщинського [4], Є. Джумиги [5]. Однак попри це, на сьогодні питання становища благодійного руху в містах Правобережної України в контексті історії повсякденності залишається відкритим.

Мета статті полягає в дослідженні феномену благодійництва як індикатора суспільних настроїв міського населення окремо взятого регіону впродовж 1914 – 1917 рр. Джерельну основу нашої праці становлять тогочасна місцева газетна періодика, матеріали Центрального державного історичного архіву (м. Київ), Державного архіву Вінницької області та мемуаристика.

На початку Першої світової війни найбільш свідомо частина міського населення Правобережжя з великою енергійністю приступила до організації в кожному місті різноманітних благодійних товариств, комітетів зі збору пожертвуваль, попечительств з опіки постраждалих на фронті воїнів та їхніх родин тощо [3, с.61]. Рушійною силою благодійництва стало піклування про поранених воїнів. Воно спричинило масовий запис небайдужого жіноцтва до лав Червоного Хресту в якості сестер милосердя. Туди приймалися жінки та удюви всіх станів віком від 18 до 40 років. До них як правило ішли охоплені патріотичною романтикою молоді ентузіастки та ті, хто опинилися в скрутному становищі й не мали інших можливостей для заробітків [6, с.75]. Поряд з тим прагнення допомогти стражданням воїнам могло навіть пересилити категоричне несприйняття ідей війни. Представницею цієї, очевидно, нечисельної категорії була мешканка Умані Н. Суровцева. Не дивлячись на свій пацифізм та певне австрофільство, вона одразу ж після прибуття до міста перших ешелонів з пораненими записалася на сестринські курси. Для 18-річної дівчини політичні переконання перестали важити в той момент, коли вона побачила рани, страждання важкопоранених і душевні переживання тих солдатів, котрі збожеволіли на війні [7, с.118].

З-поміж цілої когорти представниць аристократичних родів, що вирішили стати сестрами милосердя, особливо виділялася сестра російського імператора Велика княгиня Ольга Олександрівна, котра тоді мешкала в Києві разом з матір'ю-імператрицею Марією Федорівною. У своїх спогадах інший Великий князь – Олександр Михайлович – дивувався її надзвичайній відданості сестринській справі. Вона починала свій робочий день о 7-й год. і могла працювати до глибокої ночі, перев'язуючи прибулих поранених. Не всі солдати вірили в те, що за ними доглядала рідна сестра Миколи II [8, с.95].

Жінки вищого світу також активно долучалися до пошиття білизни, якої тоді дуже бракувало. В Києві цим особисто займалася дружина генерал-губернатора Є. Трепова. Для того при очолюваному нею дамському комітеті було влаштовано спеціальний відділ [9, с.445]. У Житомирі ідея підтримки поранених

проникла в застінки в'язниці. На замовлення Комітету швидкої допомоги арештанти цілодобово шили не лише білизну, а й одяг та взуття [10, с.3].

Ще однією формою допомоги пораненим військовим стало добровільне надання приміщень для лазаретів у приватних квартирах. Дехто брав поранених до себе додому. Звісно, що таке могли собі дозволити лише заможні люди [9, с.445]. Хоча допомога менш грошовитих городян теж була відчутною й викликала в суспільстві багато поваги. До них, наприклад, належав учитель малювання Вінницького реального училища В. Коренев, який на початку війни взяв на свій рахунок одне ліжко в шпиталі, щомісяця оплачуючи його утримання [11, арк.163в].

Починаючи з серпня 1914 р. у містах відбувалися масові заходи зі збору коштів для поранених. Набуло значної популярності залучення до благодійництва культурних закладів. Так, у київському міському театрі наприкінці того літа було проведено великий концерт, прибутки від якого (3 тис. руб.) передали пораненим солдатам, а 19 вересня в залі Купецького зібрання з тією ж метою влаштували літературно-творчий вечір [12, с.222]. Подібна картина спостерігалася й в Правобережних містах з більш-менш розвинутою культурно-розважальною інфраструктурою. Це все дає нам можливість стверджувати про позитивний вплив благодійності на культурне життя міст.

Подекуди ентузіазм благодійників творив дива. Одним з підтверджень того слугувала діяльність учителя Летичівської чоловічої гімназії Д. Поповича. В невеликому 12-тисячному місті, де про театр чи кінематограф місцева публіка могла лише мріяти, йому з допомогою учнівською молоді та колег вдалося організувати в приміщенні Громадських зборів кілька благодійних концертів з виручкою 560 руб. Її перерахували на користь поранених воїнів [13, с.4].

Іншими формами благодійництва були щомісячні відрахування із зарплати, лотереї-алегрії [14, с.2], "кружкові збори" [15, с.2] тощо. Все це проводилося як для надання допомоги військовослужбовцям і їхнім родинам, так і постраждалому від бойових дій населенню, зокрема біженцям, найбільш соціально незахищеним верствам. Окрім того, кошти збиралися з метою підтримки мешканців країн, що з особливою силою відчували на собі наслідки війни – Сербії [16, с.1] та Бельгії [17, с.3]. Місцеве населення ставилося до таких акцій здебільшого зі зрозумінням, оскільки не в останню чергу завдяки пропаганді, ці країни сприймалися невинними жертвами австро-угорської та німецької експансії.

Щоправда, організації зі збору пожертвувань не завжди користувалися стовідсотковою довірою суспільства. Це, наприклад, проявилось вже в 1914 р., коли було створено комітет "Київ – Польщі". Місцеві студенти, підбурені київською групою партії есерів, звинувачували його в несправедливому розподілі розданої допомоги, називали "комітетом польської буржуазії та літераторів", які "нешодавно ще бойкотували усіх неполяків й здійснювали дику травлю євреїв", та під час війни об'єдналися з "російськими чиновниками-казнокрадами" [18, арк.47]. Згідно даних Київського губернського жандармського управління розмови про корумпованість останніх активно ходили серед населення в січні 1915 р. Іноді царських бюрократів відверто називали "зłodями народних грошей" [19, арк.64].

Оскільки організація благодійництва потребувала від її провідників та учасників багато зусиль і часу, не всім їм вдавалося пройти нелегкий іспит на витривалість. На третьому році війни газета "Юго-Западный край", характеризуючи тогочасний соціум писала: "Нашої публіки вистачає дуже не надовго. Як швидко спалахує, так швидко й згасає" [20, с.2]. Яскравою ілюстрацією швидкого згасання людського ентузіазму став різкий спад благодійного руху в Могилеві-Подільському вже навесні 1915 р. З початком воєнних дій у місті почали діяти організації для допомоги родинам запасних, що через призов опинилися в матеріальній скруті, зумовленої тимчасовою втратою годувальника, – Попечительство та місцевий Педагогічний комітет. Перша організація надавала фінансову підтримку кільком сотням родинам, а друга – безкоштовно навчала більше 100 дітей, чий батьки пішли на фронт. Окрім того, Комітет опікувався дешевою їдальнею, призначеної для зазначеної категорії родин. Проте невдовзі члени Попечительства почали поринали в свої приватні справи, повсякчас демонструючи байдужість до виконання спільних завдань. Унаслідок постійних чвар та розколу відбулася зміна керівництва. Водночас можливостей дієздатнішого Педагогічного комітету, що складався винятково з місцевої молоді, для широкої допомоги родинам запасних явно не вистачало [21, с.162-163].

Хоча якщо названий випадок навряд чи можна було назвати тоді типовим, позаяк сотні інших благодійних організацій, незважаючи на негативні соціально-економічні чинники, продовжували свою роботу протягом всього досліджуваного нами періоду, ще в 1915 р. в тогочасному суспільстві неозброєним оком було помітно поступову втрату інтересу до жертвувань на користь нужденним. При тому погіршення матеріального становища широких мас не слугувало тому головною причиною.

Зростання байдужості городян до чужої біди ми пояснюємо спадом патріотичних почуттів й занепадом суспільної моралі. Промовистим прикладом зазначеної тенденції була стаття в київській газеті "Южная копейка" під назвою "Гримасы улицы" (1 червня 1915 р., за старим ст.). Сьогодні ми б її назвали "Тестом на людяність". У ній розповідалося про реакцію киян на втрату чоловіком свідомості в людному місці посеред білого дня, коли той під час падіння розбив голову. Те, що далі сталося, автор описав наступним чином:

"Збігся натовп, щільним колом обступив його й почав вголос гадати... Старенька торгова плаксиво говорить:

- Мабуть отруївся... Господи Боже! Судомо якась і піна з рота.

Але перехожий – статечний міщанин у парусиновому картузі нізащо не погоджується.

- Як же отруївся! Це більше на падучу схоже. Он очі як оскляніли – перша прикмета. Нехай полежить. Як прийде до тьми – сам підведеться. В мене двоюрідний племінник отак двічі на день...
- Причепурена, декольтована пані, навпаки, вважає, що це просто п'яний.
- Нализався й витягнувся, як свиня в болоті.
За ними, в священному обуренні відходять й інші.
- От народ пішов... Злодії та грабіжники".
Лише після того всього до скривавленого чоловіка викликали "швидку допомогу" [22, с.2].

Про прояви суспільної індиферентності повідомляли й інші Правобережні газети. Так, у січні 1916 р. в "Юго-Западном крае" в статті "Вымирающая благотворительность" були піддані різкій критиці місцеві багатії за явне небажання жертвувати на користь бідного населення. Журналіст стверджував, що благодійність більшості заможних людей зазвичай обмежувалася вираженням співчуття, а як тільки мова заходила про реальну допомогу, вони одразу кивали головою на дорожнечу життя, від якої начебто самі дуже страждали. Розміщення статті на першій шпальті часопису, та ще й у новорічному номері, вже само по собі засвідчувало суспільну значущість проблеми [23, с.1]. 1 лютого 1917 р. "Южное слово", констатує спад благодійності в місті, писало: "Збіднів наш Бердичів, зовсім збіднів... людьми. Раніше були люди, грошей було менше, нині грошей стало більше, зате людей – менше" [24, с. 3].

Отже, упродовж 1914 – 1917 рр. благодійний рух у містах Правобережної України став помітним соціальним явищем. Його особливо потужний сплеск на початку Першої світової війни був проявом патріотичних настроїв, почуття громадського обов'язку та, зрештою, природного співчуття населення до людських страждань. Проте по мірі того, як війна набувала затяжного характеру, перетворюючись на важкий тягар для міського життя, суспільний ентузіазм поступово йшов на спад. Звиклість городян до воєнної доби та психологічна втома від неї, що призвели до суспільної індиферентності, зіграли вирішальну роль у занепаді благодійництва. Не дивлячись на економічну кризу, моральний чинник домінував над матеріальним.

Джерела та література

1. Загребельна Н. І. Благодійницька діяльність освітян України у роки Першої світової війни / Н. І. Загребельна // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України, 2005. – Вип. 10. – С. 175-179.
2. Курінна Т. М. Благодійницька діяльність на Черкащині в I період Першої світової війни / Т. М. Курінна // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України, 2003. – Вип. 6. – С. 280-291.
3. Донік О. М. Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України, 2005. – Вип. 9. – С. 61-86.
4. Кліщинський П. Громадська діяльність релігійних установ Подільської губернії під час Першої світової війни / П. Кліщинський // Освіта і наука на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т.13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. – С. 381-385.
5. Джумига Є. Ю. Благодійна допомога дітям Одеси в період Першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 рр.) / Є. Ю. Джумига // Матеріали V Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції (Житомир, 9-10 листопада 2012 року) : зб. наук. праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2012. – С. 51-54.
6. Тітовська Ж. В. Особливості розвитку "сестринського руху" в Російській імперії під час Першої світової війни (1914-1918 рр.) Ж. В. Тітовська // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Сер. : "Історія та географія". – Харків, 2012. – Вип. 43. – С.73-78.
7. Кривошея І. І. Гендерний аспект мілітаристського дискурсу в егодокументах: компаративний аналіз мемуарів "уманського періоду" Надії Суровцової та Петра Курінного (1914–1917) / І. І. Кривошея, Л. М. Якименко // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 90. – С. 117–122.
8. Великий Князь Александр Михайлович. Книга воспоминаний. М.: Вече, 2008. – 108 с.
9. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. – К.: ТОВ "Видавництво "КЛІО", 2013. – 784 с.
10. Отклик среди арестантов // Жизнь Волыни. – 1914. – 6 сентября. – С. 3.
11. Державний архів Вінницької області – Ф. Р-5257. – Оп. 1. – Спр. 2. – 44 арк.
12. Загребельна Н. І. Благодійна діяльність та меценатство представників українських торгово-промислових кіл та інтелігенції у роки Першої світової війни / Загребельна Н. І., Маковей Є. О. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2012 – Вип. 20 – С. 220-227.
13. А. Подольский / Летичев // Юго-Западный край. – 1916. – 14 июля. – С. 4.
14. От Начальника Киевского военного округа... // Юго-Западный край. – 1915. – 25 июля. – С. 2.
15. С надлежащего разрешения... // Юго-Западный край. – 1915. – 8 января. – С. 2.
16. Каменец – Сербии и Черногории // Подолянин. – 1915. – 28 февраля. – С. 1.
17. Бельгийский консул... // Подолянин. – 1915. – 24 февраля. – С. 3.
18. Центральний державний історичний архів, м. Київ (далі – ЦДІАК). – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 352. – 62 арк.
19. ЦДІАК. – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 456. – 85 арк.
20. Идите к воинам // Юго-Западный край. – 1916. – 16 апреля. – С. 2.
21. Герасимов Т. Ю. Вплив Першої світової війни на повсякденне життя мешканців міста Могилева-Подільського (1914 – 1917 рр.) / Т. Ю. Герасимов // П'ята Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція / Матеріали конференції, 16 – 17 жовтня 2015 р., м. Могилів-Подільський – Вінниця: ПП Балук І. Б., 2015. – с. 161-167.
22. Д. Волков / "Гримасы улицы" // Южная копейка. – 1915. – 1 июня. – С. 2.
23. Вымирающая благотворительность // Юго-Западный край. – 1916. – 1 января. – С. 1.
24. Негативы // Южное слово. – 1917. – 19 января. – С. 3-4.
25. Герасимов Т. Ю. Благотворительность как индикатор общественных настроений в городах Правобережной Украины в период Первой мировой войны (1914 – 1917 гг.).

Gerasymov T. Yu. Charity as indicator of public mood in the Right-Bank Ukraine towns during the First World War (1914 – 1917).

The peculiarities of charity movement in the Right-Bank towns in 1914 – 1917 in the light of daily-life history investigation are elucidated in the article. It's noted that at the beginning of the First World War this movement got mass character and involved all social layers. The most spread types of charity and problems of philanthropists are shown here. The author realized the reasons of charity movement decline, which served an indicator of changes in public mood of region town population during the investigated period. The moral aspect of the so called tendency is emphasized.

Key words: charity, towns, the First World War, the Right-Bank Ukraine, society.

Герасимов Т. Ю. Благотворительность как индикатор общественных настроений в городах Правобережной Украины в период Первой мировой войны (1914-1917 гг.)

В статье освещены особенности благотворительного движения в Правобережных городах в 1914 – 1917 гг. сквозь призму исследования повседневной истории. Отмечено, что в начале Первой мировой войны это движение приобрело массовый характер и охватило все социальные слои. Показаны наиболее распространенные виды благотворительности и проблемы, с которыми сталкивались благотворители. Автором выяснены причины упадка благотворительного движения, что послужило индикатором изменений в общественных настроениях городского населения региона на протяжении исследуемого периода. Подчеркивается моральный аспект названной тенденции.

Ключевые слова: благотворительность, города, Первая мировая война, Правобережная Украина, общество.